

Zere plekken en heilige grond

In een kort filmpje op de website van het straatpastoraat in Amersfoort vertelt Bernadette van Dijk wat het straatpastoraat doet. Guus Timmerman, wetenschappelijk medewerker van Stichting Presentie, gaat met haar in gesprek.

*'Straatmensen opzoeken waar ze zijn. Letterlijk, dat wil zeggen: in het ziekenhuis, in een kliniek, in detentie of meestal buiten of ergens in een opvang. En figuurlijk: waar zij zijn in hun leven, waar ze staan: vooruitkijkend, achteruitkijkend, soms in de chaos of uit een oorlog. Mensen met pech, langdurig of vroeger, mensen die heftig zijn beschadigd of recent hun bedrijf zijn verloren, mensen die speelbal zijn geworden van een partner, daar niet uit los kunnen komen, mensen die kampen met gebrokenheid, dingen die lastig zijn. We zoeken ze op, we lopen op, we wandelen. We zoeken naar zin, naar hoop. We zoeken met hen naar betekenis, in de verhalen en in hun eigen leven. We bidden, we luisteren naar het vloeken. We proberen ze te verbinden met hun geschiedenis, met hun toekomst, met zichzelf, met anderen, met de wereld en soms met God.'*¹

Dag Bernadette,

Straatpastores, zeg je in het filmpje, zoeken mensen van de straat op op de plek waar ze zijn. Dat intrigeert me: de mensen om wie het gaat, de werkers en het werk worden aangeduid met een specifieke plaatsbepaling. Het gaat om mensen van de straat – een publieke ruimte, een ruimte die niet privaat is. Mensen van de straat zijn op straat te vinden, maar vaak ook op allerlei institutionele verblijfs- en slaapplekken: ziekenhuis, kliniek, detentie, opvang. In ieder geval niet thuis – of is 'buiten' hun thuis? Ik vraag me af: doet die letterlijke plek ertoe? Noemen ze zichzelf of hun lotgenoten – 'straatgenoten' – eigenlijk ook 'straatmensen' of 'mensen van de straat'? En wat is dan de betekenis van de straat – of van 'buiten' – voor hen? En wat is de betekenis voor de straatpastor? En van die andere letterlijke plekken waar de straatpastores hen opzoeken en vinden? Wil je daar wat over vertellen?

< Johannes Wickert, 'Onze Vader', 224x140cm

Ha Guus,

Ah! Of ze zichzelf ook 'straatmensen' noemen! Dat is meteen een spiegel voor mij als straatpastor, want het antwoord is: nee, en waarom doen wij straatpastores dat op bijna alle werkplekken in het land dan wel? Mijn bekenden noemen zich meestal (voormalig) dakloos of thuisloos, maar die woorden worden heel verschillend gebruikt. De ene vindt zichzelf niet dakloos als zij in een opvang slaapt, de ander wel. Sommigen noemen zichzelf thuisloos totdat ze een eigen huis hebben. Maar wie met een huis overdag alsnog veel buiten is, wordt door anderen dan weer wel als thuisloos betiteld. Wij proberen een woord te gebruiken dat niet stigmatiseert, maar wel duidelijk maakt voor wie we er willen zijn.

Mensen opzoeken op straat, op hun plek, betekent voor ons: te gast zijn waar zij zijn in hun leven. Mart raakte vorig jaar geschorst in alle opvanglocaties en sliep buiten. Ik had hem een paar jaar eerder leren kennen in een groepje op straat. We bleven in gesprek, soms wat lichter en soms, als er geen anderen bij waren, wat diepgaander. Ik ben ook te gast in het moment, in Marts dag, dus waar hij op dat moment mee bezig is, is het onderwerp van onze ontmoeting.

En ik ben te gast op zijn plek in de stad, of in het gebrek daaraan. Als ik Mart opzoek in een tentje op een bossig talud, over een hekje geklommen, door de modder gestampt, dan is het eerste dat

> Mensen opzoeken op straat, op hun plek, betekent te gast zijn waar zij zijn in hun leven.

ik die moeite doe en zijn omstandigheden een piepklein stukje deel. En vervolgens me verwonder over hoe knap hij zich redt, en aanhoor hoe lastig dat ook is omdat hij wordt opgejaagd, of zijn tent beschadigd terugvond toen hij even weg was. Mart maakt een droge plek voor mij om te zitten, we kamperen even samen met een thermoskan koffie die ik mee heb. Ik ben te gast in zijn tijde-

lijke thuis. Het is veerkrachtig dat hij er wat van maakt en ik ben ook getuige van de ellende. En behalve dat overleven, is het ook de plek waar hij even rustig met mij de zorgen om zijn dochters kan delen. Hij ontvangt en wordt gastheer. Maar tegelijkertijd – net zoals er gebeurt als ik de opvang binnenloop – ontmoet ik hem en anderen zó, dat het feit dat ze hun woonplek zijn kwijtgeraakt, open en bloot ligt. Ik ontmoet hen daar in de opvang of in een tent, omdat er dingen niet gelukt zijn. Vanwege wat kapot is dus. Het ligt er, de kwetsbaarheid, in de ruimte tussen de ander en mij in. Een open wond.

Dag Bernadette,

'Een open wond', schrijf je. 'Een zere plek', zou je misschien ook kunnen zeggen. In een eerder gesprek nam je de uitdrukking 'schuldig landschap' in de mond. Het is een uitdrukking van de Amersfoortse kunstenaar Armando. Hij introduceerde die uitdrukking in de jaren zeventig ter aanduiding

van een landschap waar zich in het verleden vreselijke gebeurtenissen hebben voltrokken. Tegelijk, doordat jij Mart en anderen ontmoet daar waar zij zijn, is het ook een plek van eer, een plek namelijk waar jij hun eer brengt. Zonder dat het eerste, die open wond, die zere plek wordt verheeld. Het wordt daarmee ook iets van 'heilige grond', een plek waar iemand zijn verhaal kwijt kan en ervaart dat dit verhaal telt. En een plek waar, in de ontmoeting, een appèl op jou als straatpastor wordt gedaan. Daarmee is er misschien ook kans dat iets wordt geheeld.

Kun jij misschien eerst nog iets meer zeggen over die zere plek, over dat schuldige landschap? Is dat iets wat jij zo ziet of ervaart of benoemt of heeft het ook betekenis voor straatmensen, om dat begrip toch nog even te gebruiken, zelf? Welke woorden gebruiken zij? En gaat het dan om specifieke plekken, zoals dat tentje van Mart of gaat het dan ook over de 'straat', zoals in 'straatmensen'?

Dag Guus weer,

Ik zou over schuldig landschap kunnen spreken voor zover we in onze samenleving mensen moedwillig buiten de deur houden, uitsluiten, niet de zorg geven die ze nodig hebben. De gesloten deuren en toevallig net defecte koffieapparaten, de berm langs uitvalswegen waar tentjes worden

> Zere plekken zijn die plekken waar je niet wilt zijn ... 'een donker land', 'de kleine hel', 'de afvoerput'.

gezet, de bank van een net niet zo goede vriend, de forensische kliniek, dat ene muurtje waar altijd zo wordt gedronken en dan vaak ruzie ontstaat, dat zijn dan de plekken die ons het falen van de samenleving laten zien. Waar ook sprake is geweest van een andere optie.

Deels is dat waar. Maar ik wil graag ook recht doen aan wat er ook wél is aan liefdevolle zorg en wijs beleid. Dat we in Amersfoort bijvoorbeeld een creatief team bemoeizorgers hebben, op diverse opvangplekken ook zeker medewerkers met passie en uithoudingsvermogen, een altijd betrokken straatadvocaat, nog een dagbestedingsplek met fantastische mensen, lieve vrijwilligers in inloophuizen en kerken en meer. En natuurlijk hebben zij ook collega's met wie het lastig samenwerkt, of ontbreekt de visie in het management en is het allemaal mensenwerk.

Waar het misgaat, is niet alleen maar sprake van schuld, ook soms van onmacht. Hemeltergend vind ik het, als Mart maandenlang buiten overleeft en dan een verwarde lotgenoot treft die zijn tent aan flarden snijdt. Dat Mart in het overleven ook nog serieuze zorgen heeft over zijn dochters. Daar draagt niemand schuld en hef ik mijn handen maar omhoog.

De zere plek is een intieme plek. De pijn van het niet-gelukte, de stomiteit, de zwakte, het verlies, het gebrek aan geborgenheid en opvoeding, trauma, leegte. Op straat wordt die plek nog weleens samengevat met pijnlijke stilte, of simpel met woorden als: 'het is ook troep' (heroïne, GHB, speed, alcohol, coke et cetera) of als ik vraag 'hoe is het?' in het antwoord 'ik leef nog'. Zere plekken zijn die plekken waar je niet wilt zijn. Veel mensen die in de psychiatrie opgenomen zijn geweest

beschrijven psychiatrisch centrum Zon en Schild als een donker land. Een opvang aan de straat Kleine Haag heet dan 'de kleine hel'. Een voormalige hang- en gedoogplek was 'de afvoerput'.

Omdat het de plekken zijn waar je niet wilt zijn, klopt deze straatpastor daar aan. Niet om datzelfde lijden mee te lijden, dat kan ik niet en dat wéét de ander. Maar om gast en getuige te zijn en de ander te erkennen. Om als het kan, de vinger op de zere plek te leggen of de wond aan te raken, zoals theoloog Halik zegt. Er zijn bijbelse verhalen waarin olie en wijn over de wonden wordt gegoeten, middelen om te ontsmetten en verzachten (Lucas 10; Jacobus 5). Daarna houd ik idealiter de handen erboven en scherm de plek af, zodat er geen vuil in kan, en verbind ik de wond. Ik bedek de schaamte. Heel mens word je als je niet alleen maar patiënt bent en zorgbehoevend, maar als je met je rugzakje verder kunt.

Nu schrijf ik even alsof dat allemaal echt zo mooi en stapsgewijs en vlekkeloos gaat, mijn werkelijkheid is een stuk grilliger en fragmentarischer. Minder heilig, schiet even door mijn hoofd, maar dat weet ik toch niet zeker. Jij hebt nu drie begrippen verbonden: zere plek, schuldig landschap en heilige grond. Mag ik vragen wat heilige grond is, wat jou betreft?

Dag Bernadette,

Dank voor deze bijdrage aan ons gesprek! Mooi – en noodzakelijk – zo zorgvuldig en precies jij kijkt, luistert en het gezegd wilt hebben. Over die 'heilige grond': ik realiseer me dat ik degene ben die dat begrip heeft ingebracht. Het komt niet van jou, geloof ik, maar ik zie er in jouw verhaal wel aanknopingspunten voor. Jaren geleden maakte ik kennis met de Duitse Jezuïet Christian Herwartz. Hij woonde toen in de Berlijnse wijk Kreuzberg, wat toen nog een oude stadswijk was met veel mensen met een migratieachtergrond. Daar was hij deel van een woongemeenschap waar altijd mensen van

> *'Heilige grond' is dus een plek waar ontmoeting niet vanzelfsprekend is, en kwetsbaar.*

de straat, illegaal gemaakte mensen, mensen met een psychiatrische achtergrond welkom waren om een kop koffie te doen, mee te eten, tijdelijk te verblijven, enzovoort. Herwartz ontwikkelde een bijzondere vorm van de Geestelijke Oefeningen, de 'Oefeningen op straat' (*Exerzitien auf der Straße*).²

Deze cursus begint met luisteren naar het verhaal van Mozes en de brandende, maar niet verbrande

doornstruik. Mozes werd nieuwsgierig en liep naar de struik. Ergens op die weg hoorde hij de stem van God: 'Kom niet dichterbij! Doe je schoenen uit, want de plek waar je staat, is heilige grond' (Exodus 3,5). Dit verhaal was voor Herwartz belangrijk geworden. Schoenen werden voor hem een aanduiding voor de vele vormen van afstand houden tot de echte wereld. De deelnemers aan Oefeningen op Straat worden de eerste dag met deze tekst op pad gestuurd. Op zoek naar plekken die voor hen heilige grond blijken te zijn en met de opdracht daar hun schoenen uit te trekken. Op de avond van die eerste dag worden de ervaringen, worstelingen en inzichten gedeeld in een groeps gesprek.

'Heilige grond' is dus een plek waar je op een onverwachte, misschien wel ongemakkelijke manier een andere mens ontmoet. Een plek waar die ontmoeting niet vanzelfsprekend is, en kwetsbaar. Waar afstand nemen en op afstand gaan die ontmoeting om zeep helpen. Door die ontmoeting heen kun je ook God ontmoeten, ook al kan het een ontmoeting met de verborgen God zijn. Ik denk overigens niet dat het de ontmoeting met God is die de ontmoeting met de ander pas zinvol maakt.

Kun jij dit idee van heilige grond verbinden met jouw praktijk? Of moet je daarvoor die praktijk te veel geweld aan doen?

Hoi Guus,

Iemand belde me op: 'Ik zit in de bus in (stad) met een mes, ik ben onderweg naar (naam) en ik ga hem iets aandoen'. Hij had me ook niet kunnen bellen. Ik weet niet precies waar hij is. Ik weet niet waar hij heen gaat. Zal hij het echt gaan doen of wil hij vooral een daad stellen door dit te zeggen? We praatten een tijd. Waarom hij zo boos was, wat hem was aangedaan. Waarom dan zó doen en niet anders. Dat ik met deze mededeling niet mijn beroepsgeheim kon houden. Dat wist hij ook wel, ergens. En weer tetterde de woede door het toestel. Toen hij even stilviel en ik het niet meer wist, zei ik: 'Voordat we ook maar iets anders doen, zullen we een Onze Vader bidden?' Dat deden we, hij in een bus en ik met een telefoon in mijn trillende handen naast mijn fiets. Het werd stil. Wat gerommel, onduidelijke geluiden. 'Waar ben je nu?', vroeg ik. 'Ik ben omgedraaid. Ik heb zo een bus terug.'

Als er sprake was van heilige grond, dan is dat de verbinding-door-de-lucht die hij besluit te openen en waar ik met mijn schoenen nog aan, pardoes het vuur instap als ik op het groene knopje van mijn telefoon druk. Het meeste weet ik niet, tenminste, van die dingen die ik ineens meen te moeten weten: waar hij precies is. Wie het beoogde slachtoffer is. Voor welke deur hij straks staat.

Of ik hem aan de lijn kan houden en tegelijkertijd iemand anders bellen. Het soort feiten waar ik me als pastor meestal niet druk om maak.

Misschien is de kern van de ontmoeting wel zijn keuze om mij te bellen. Dat doet hij niet om me de feiten te vertellen die de politie graag zou willen weten, maar om zijn woede en onmacht naar me toe te gooien. Misschien is het telefoontje zelf de

krachtterm waar hij behoefte aan heeft. Ik kan me niet voorstellen dat je oprecht in gesprek gaat met je Schepper en vervolgens een moord begaat. Daarom wil ik hem – die zichzelf eerder een gelovig katholiek had genoemd – graag aan de hand meenemen voor Gods aangezicht. Een Onze Vader bidden, het is een gok. Bezweringsformule? Of is de Geest hier bij? Zelfs nu, vele jaren later, weet ik weinig. De man is uit beeld verdwenen. Wat mij helder is: hij zocht ontmoeting in zijn nood, en met het middel van de telefoon doet hij mij een blinddoek om, de voorwaarde om hem te kunnen horen.

> *Het is wel de kunst om op tijd je schoenen uit te trekken. Anders mis je wat er het meest toe deed.*

THEMA

Ja, ik denk zeker dat jouw beschrijving van 'heilige grond', iets laat oplichten uit (mijn verhalen over) mijn pastorale praktijk. Daar waar het ongemak zit, en je wordt overdonderd door het onverwachte, daar komt het erop aan. Professioneel bedoel ik, ik hoop dan dat ik in mijn pastorale bekwaamheid ook 'piek', want dat is het moment dat ertoe doet. Maar ook in theologische zin komt het daar erop aan: als ik terugkijk naar de momenten van ongemak en onverwachtheid, durf ik daar het meest een spoor van de Allerhoogste te benoemen.

Gek eigenlijk, dat wij als straatpastores altijd overtuigd zijn van de waarde van volgehouden trouw, lange adem en het delen van alledaagse sores. Die alledaagsheid lijkt misschien dun van betekenis of saai, maar er zit in de levens van onze straatbekenden zoveel ongemak en onverwachtheid, ook in de leegte die zo gevoeld kan worden. Maar het is wel de kunst om op tijd je schoenen uit te trekken. Anders mis je wat er het meest toe deed.

Dag Bernadette,

Ja, dit is een mooi voorbeeld van 'heilige grond': grond die je niet behoort te betreden, maar soms toch moet betreden, maar met je schoenen uit. En soms maakt het uitdoen van je schoenen de plek waar je de ander ontmoet tot heilige grond. In je beschrijving noem je nog een ander belangwekkend punt. Je spreekt over 'niet-weten'. Volgens mij is dat de consequentie van relationeel werken, of misschien beter: de voorwaarde ervoor. Als je relationeel probeert te werken, dan betrek je je aandachtig en toegewijd op de ander en leer je in die relatie zien wat er op het spel staat, wie je

> *Een niet-weten dat ruimte maakt voor de ander om zelf tevoorschijn te komen.*

voor de ander kunt zijn en wat je voor de ander kunt doen. Dat betekent dat je dat van tevoren niet kunt weten. En het betekent dat alleen als je het niet-weten toelaat, erkent en uithoudt, je relationeel kunt werken. Dat niet-weten is niet een nog-niet-weten, alsof je er 'eerst open in moet gaan' tot het moment dat je genoeg weet en dan kunt handelen. Het niet-weten waarover ik het nu

heb, is fundamenteeler. Het is een niet-weten dat ruimte maakt voor de ander om zelf tevoorschijn te komen, zich te tonen en mij in een positie te plaatsen waar ik van betekenis kan worden. En daarbij is die betekenis ook voor die ander niet van tevoren duidelijk. Bovendien blijft er in de ontmoeting die dan plaatsvindt, in het geraakt worden en de ander raken, altijd een betekenis-surplus. Een betekenis die nu verborgen is, nog niet gevonden, maar die zich later alsnog kan openbaren. Zoals er in het raken en geraakt worden ook altijd een niet-raken is, omdat de ander je niet alles laat zien of bij in de buurt laat komen. En zichzelf misschien ook wel niet. Wil je daarover, ter afsluiting van ons gesprek, misschien nog iets zeggen of vertellen?

Dag Guus,

Raken en niet-raken, zien en verbergen, weten en niet-weten, bedekken en onthullen, kennen en afstand nemen, dat vind ik mooie beelden voor wat er steeds gebeurt als je met elkaar oploopt. Met wie dan ook oploopt. Het surplus, het niet-weten fascineert: de ander blijft altijd in zekere mate een geheim. Vandaag verraste iemand, laten we zeggen Brandon, mij weer. Brandon is een van de mensen die het meest kampt met onmacht en boosheid, die voortdurend strijd levert met de wereld en met concrete mensen om zich heen. Hij had een permanente schorsing in de opvang gekregen. Als Brandon in de leegte van de dag aan het drinken gaat, loopt hij nog wel eens een conflict op. Nu

> *Het niet-weten fascineert:
de ander blijft altijd
in zekere mate een geheim.*

slaapt hij buiten, en tot overmaat van ramp was hij ook net zijn pinpas kwijt. Vorige week werd hij belaagd door twee mensen die van zijn identiteit gebruik wilden maken. Dat had hij op tijd in de gaten en ik gaf hem een compliment daarvoor. Een paar weken terug was hij zo enorm aan het tieren, dat iemand die met de auto bij het stoplicht stond, het raampje opendraaide en vroeg of ik hulp nodig

had. Soms koop ik zijn favoriete broodje, soms vraagt hij naar zijn broer die ik ook af en toe spreek.

Eigenlijk vind ik iedere ontmoeting spannend. Niet omdat ik bang ben dat er iets vervelends in het contact gebeurt – tot nu toe kwamen we daar steeds weer uit. Maar omdat ik hoop dat Brandon de vooroordelen over hem, die hem mateloos frustreren, vandaag niet waarmaakt.

Deze ochtend zit er reflectie in zijn hoofd. Dat kende ik nog niet van hem. Samen hebben we een trouwe begeleider gebeld (die overigens na de schorsing zich ook terug had kunnen trekken, maar dat doet ze gelukkig niet) en die begint nog eens over de dagbestedingsplek waar hij misschien wel zou passen. En misschien moet hij die financiële kwestie toch anders oplossen, bedenkt hij. Maar dat onderdak, dat is wel het aller-, allerbelangrijkste. Precies dat wat pasgeleden weer mislukt is dus. En waarvan we maar moeten afwachten of er een halve of hele oplossing voor is. Boven het verkeerslawaai uit, zijn we stil. Stilte ... dat is met hem nog nooit voorgekomen ... En dan sluit Brandon af met: 'Dankjewel!', om erop te laten volgen: 'Kun jij nog regelen dat ik morgen naar de dagbesteding kan?' <

Noten

1 <https://www.straatpastor.nl/>

2 <https://platform-ignatiaanse-spiritualiteit.org/cardoner/oefeningen-op-straat-met-christian-herwartz-sj/>

Johannes Wickert, 'De blauwe vogel', 80x170cm

Illegible handwritten text in cursive script, possibly a list of names or a poem, written on the side of the blue block.